

Látványszerűség és bibliai példázat Bánffy Miklós írói műveiben

„Egy másik azt mondta: – Fogadok, hogy ez is példázat.

Az első azt mondta: – Nyertél.

A másik azt mondta: – Sajnos csak a példázatban.

Az első azt mondta: – Nem, valójában; a példázatban vesztettél.”

(Franz Kafka: *A példázatokról*)

A londoni Nemzeti Képtárban található Rembrandt 1935 körül festett, 167×209,5 centiméter méretű alkotása, a *Baltazár lakomája*. A kép főalakja, az ótestamentumi király a nézővel szemben az asztalnál ül, de hátrafordítja a fejét. Arca megdöbbenést mutat, tekintete egy kéz által a mögötte levő falra rótt írásra mered. Aligha képzelhető el, hogy Bánffy Miklós gróf ne tudott volna e képről. Mivel sokat utazott s az angol fővárosban is járt, nagyon lehetséges, sőt egyenesen valószínű, hogy az eredeti festményt is látta.

A példázatszerű beszédmód és a szótlán tekintet, a látvány kimondatlan jelentésének sugalmazása, vagyis az egyértelmű tanítás megfogalmazása és az érzékelhető világ talányosságának sejtetése – e kétféle nyelvhasználat kölcsönhatása és feszültsége Bánffy egész írói munkásságában megfigyelhető. Nemcsak az *Erdélyi Történet* című regényhármasban, melynek írásakor a Rembrandt által megfestett bibliai jelenetet vette kiindulópontul, de más elbeszélő, sőt színpadra szánt munkáiban is, amelyek úgy is felfoghatók, mint a legnagyobb terjedelmű vállalkozás előmunkálatai.

1931-ben, a *Martinovics* című drámája végére illesztett „Előszó”-ban Bánffy a következőképp jellemezte magát:

„sajnos, nagyon sok vesszőparipám van, akár a régi futárok váltott lovakon, egyikről leugorva, másikra fölkapva, nyargalászom e világban”.

Sokoldalúsága szinte páratlan az újkori magyar kultúrában. Talán ezzel magyarázható, hogy tevékenységének alapos mérlegelése még várat magára. Örley István már 1942-ben, a Magyar Csillag hasábjain kifogásolta, hogy drámáival, elbeszéléseivel s regényeivel méltánytalanul bántak az irodalomtörténetek. Lényegesen azóta sem javult a helyzet.

(dráma és politika)

Legkorábban színpadi szerzőként vált ismertté. *Naplegenda* címmel 1906-ban kiadott művének méltatására Ady vállalkozott, az egyfelvonásos 1907-ben tartott bemutatóján pedig Márkus Emília játszotta a fiatal nő szerepét. Ady Nietzsche s Spencer nevét említette bírálatában, s való igaz, hogy a huszadik század legelején Bánffy e két szerző vonzáskörében gondolkodott. Első drámájának jellegét Darwin pályatársának *A szociológia alapelvei* című kötetéből kölcsönözte, s a cselekményt is „az életért folytatott küzdelem” gondolatának jegyében alakította. Már ebből a műből sejthető, hogy szerzőjét szabad akarat és eleve elrendelés, fölvilágosodás és végzetszerűség, pragmatizmus és metafizika kettőssége foglalkoztatta.

A négy szereplő viszonya egyszerűen körvonalazható. A barlanglakó Ijjas egykor Ünővel élt együtt, de a nő megöregedett és most már Virágszál a főszereplő élettársa. Mindaddig, míg meg nem öli Ijjast „az idegen”, aki kívülről, olyan nyitottabb és szabadabb világból érkezik, mely fölött Ijjasnak nincs hatalma. Az egyetlen jelenet rövid eseményso-

végtelen körkörösség képzetét hivatott fölkelteni, s a némi-
leg régiesített nyelven Vörösmarty ösztönzése érezhető –
mint azt már Kosztolányi is megjegyezte a bemutatóról írt
cikkében.

Örley sokkal többre becsülte *A Nagyúr* címmel 1913-ban
kiadott második drámát. Tény, hogy ez az előjátékból s
három fölvonásból álló színmű elődjénél lényegesen na-
gyobb igényű vállalkozás. Attila, a hunok királya a címsze-
replője, aki képes legyőzni az árulókat, de Mikolt gót
hercegnő megöli egy mérgezett hajtűvel. Mozgalmas jelene-
tekben vonulnak föl a népvándorlás résztvevői, s a szerkesz-
tés tagadhatatlanul bizonyítja a szerző érzékét a színpadias-
ság iránt. A két főszereplőt magánya emeli ki a háttér
forgatagából, s küzdelmük két egyenrangú és egymástól
idegen értékrend harcaként jelenik meg. Attila nagyon
későn tűnik föl a színen, keveset szól, és méltósággal, a kelő
nappal szembenézve hal meg. „Ne így. Engem is vigyél. [...]”
Ó, bár megválthatnálak az életemmel!” – mondja a lány, s
szavai elárulják: későn értette meg, hogy a hunok királya
nem mindennapi, sőt lenyűgözően öntörvényű személyiség
és semmiképpen nem tekinthető barbárnak.

Ehhez a nagyszabású kísérlethez képest *Az erősebb*
(1918) sokkal kevésbé jelentékeny alkotás. Maga a szerző
később, a *Martinovicshoz* írt „Előszó”-ban „hevenyészett és
elnagyolt munká”-nak nevezte e hat képből álló színművét.
Egy okból mégsem lehet figyelmen kívül hagyni. Megerősíti
azt a benyomást, hogy Bánffy erősen foglalkoztatta a
hanyatlás mibenléte. A *Naplegenda* és *A Nagyúr* egyaránt
olyan öregedésről szól, mely inkább szellemi, mintsem
testi változás. Ijjas egy új emberfajta feltűnésekor veszíti el
hatalmát. Ellenfele nem egyszerűen fiatalabb nála, de

merőben különbözik tőle. Attila Nyugatról tér vissza, s ez némelyekben azt a gyanút kelti, hogy vereséget szenvedett, már nem képes a győzelemre. A harmadik műben a deresedő fejű Gyerőházy Julián gróf feleséget szerez Imre nevű, sokkal fiatalabb féltestvérének. A beteges öcs meghalt – baleset következtében, ám annak tudatában, hogy felesége inkább ragaszkodik Julián grófhhoz, mint újdonsült férjéhez.

Bánffyra szemlátomást erős hatással volt a dekadenciának Nietzsche által adott értelmezése. Az *erősebb* mintegy a *Tristan* kifordított változata. A fiatalabb testvér olyannyira előrehaladott szakaszába lépett a fásultságnak, hogy a legjobb szándékkal sem lehet segíteni rajta. A másik két szereplő azáltal tudja függetleníteni magát Imre dekadenciájától, hogy túlteszi magát a lelkiismeretfurdaláson. A református felekezetű Bánffy az eleve elrendelés jegyében értelmezi a hanyatlást.

E harmadik színműnek a gondolati ösztövérség a legfőbb gyengesége. Az 1926-ban kiadott s még ugyanabban az évben Vaszary Piroska, Pethes Sándor és mások közreműködésével a Renaissance Színház által bemutatott *Maskarában* is érezhető hasonló fogyatékoság, bár az alcím – „Bolondság három felvonásban, elő és utójátékkal” – jelzi, hogy ezúttal könnyed bohózatról van szó. Egy szálloda vendégeit látjuk a színpadon, és a szereplők torzképek inkább, mintsem jellemek. Némely szakírók Pirandello hatását vélték látni e műben, s való igaz, hogy észrevehető benne némi kapcsolat az olasz vígjáték hagyományával. A tréfás versetben írt elő- s utójáték afféle kiszólás a közönséghez, a „hősökből” pedig szándékosan hiányzik a lélektani mélység. A három legmulatságosabb szereplő Balowgh de Pusztá-Rücs, ki a tizedik századig vezeti vissza föl családfáját

és annak alapján ítél meg másokat, ki is volna kamarás, ha léteznék udvar, Kosh Imre gróf, a dúsgazdag földbirtokos, ki vörös jakobinus sapkát és „sárgaréz szovjet-csillagot” visel, végül Katzer-Králik Kajetán, ki Napoleon-kalapot tesz a fejére és olyan mozgalom „vezérének” tekinti magát, amelyik a dekadencia ellen harcol. Kosh a „penészes előítéletek” félretételét hirdeti. „Én megyek elől, mindig elől!” – hangoztatja végtelen önérzettel. Kajetán az akarat győzelméről szónokol s így prédikál: „Az erkölcs a nemzet alapja.” Mindhárman szerepjátszók. A gróf azonnal önellentmondásba keveredik, mihelyt elvei próbára tételnek, a Vezér kistílű, öntelt zsarnokocská, Balowgh pedig bármiféle „összeesküvésben” örömmel részt vesz, függetlenül attól, miféle célokat is akarnak elérni a szervezkedők.

A *Maskara* mind a maradiságot, mind a bal-, illetve jobboldali radikalizmust nagyon előnytelen színben tünteti föl. A létező főnntartásával, illetve gyors átalakításával szemben érzett kétely a *Martinovicsra* is jellemző, melyet 1929-ben mutattak be Kolozsvárt és a budapesti Nemzeti Színházban, majd két évvel később adták ki könyvalakban.

Bánffy színpadra írt alkotásai közül ez a legösszetettebb. Idegen ösztönzői közül talán Shaw némely műveit lehetne említeni. Nem tartom kizártnak, hogy benne kereshető Németh László történeti drámáinak egyik előzménye.

Noha az író több vonatkozásban is módosított az általa ismert tényeken – kitalált jellemet és eseményt iktatott darabjába –, korszerű történeti tájékozódás alapján írta meg színművét; Sándor Lipót főherceg-nádornak Mályusz Elemér által 1926-ban kiadott iratait is olvasta. Kosztolányinak a pesti bemutatóról az „Új Idők” számára készített beszámolójából még a mai olvasó is láthatja, mennyire megbotránkoz-

tatta a korabeli közönséget a darab azáltal, hogy a címszereplőt árulónak, pontosabban olyan politikusnak tüntette föl, aki egyszerre két vasat tart a tűzben: vagy a császári hatalom által, tehát fölülről szeretné átalakítani a társadalmat, vagy az udvar ellen szervezett forradalommal akarja elérni a szabadságjogok érvényesítését. Az udvar szemszögéből nézve Martinovics éppen jellemgyengesége miatt sebezhető: olyan egyén, kinek céljai, eszméi teljesen ki vannak szolgáltatva a hatalomnak, mely néhány éven belül képes támogatni, majd elítélni ugyanazokat a törekvéseket.

A *Maskara* alapján azt hihetnők, hogy szerzője ugyan éles szemmel látta, milyen hamis politikai lehetőségek állnak Magyarország előtt, de nem tudott saját álláspontot kialakítani. A Martinovics-dráma megcáfolja e balhiedelmet. A címszereplővel szembeállított Hajnóczy felfogását tünteti föl vállalhatóan, ki a darab szerint kezdettől fogva valószínűnek véli, hogy elbukik az összeesküvés és kételkedik abban, hogy a nemesség hajlandó lesz saját kiváltságait megszüntetni. Célja nem kevésbé radikális, mint Martinovicsé, de a régi rendnek csakis fokozatos lebontását tartja lehetségesnek.

Aki hirtelen változást sürget, valójában nem igazán érti a társadalom átalakításának szükségességét. Fölszínes elme, kinek vajmi kevés fogalma lehet az emberi természetről. A *Martinovics* olyan szerzőtől származik, kinek volt alkalmja megismerni a politika gyakorlatát. 1932-ben *Emlékeimből* címmel közreadott önéletrajzi kötetében ilyen keserű tanulságot vont le államférfiúi tapasztalatából: „Valóban olykor sok felebaráti szeretet kell ahhoz, hogy az emberiséget meg ne utáljuk.”

Noha Bánffy színműveinek van helye a magyar dráma fejlődéstörténetében, igazán jelentős műalkotás aligha található közöttük. Más a helyzet rövidebb elbeszélő munkáival.

(történetmondás és elhallgatás)

Első elbeszéléskötetéről, *A baldokló oroszlánról* Ady a következőt írta: „néhol-néhol Kemény Zsigmondot juttatja eszünkbe ez a könyv”.

Bánffy legjobb elbeszélései valóban a századelő magyar prózájának élvonalához számíthatók. Nem vonatkozik ez olyan alkotásaira, amelyek inkább csak későbbi regényhármasának előzményeként vagy melléktermékeként értékelhetők. Néhány ezek közül a hanyatlástudatnak a drámákban is szerepeltetett gondolatával foglalkozik. A *Heléna Spártában* (1934) például a Trójából tíz éve hazatért Menelaosznak s hitvesének előregedéséről szól. Heléna a halott Páriszra gondol, a királyt pedig arra emlékezteti a környezete, hogy nem ő ölte meg hitvesének szeretőjét. Mindkét főszereplő visszatekintő korban él. Ugyanúgy a hanyatlást testesítik meg, mint a *Haláltánc* (1928) szereplői, kik a versailles-i kastélyban laknak, az „ancien régime” végefelé. A haladás fölszínes hirdetése itt is a hanyatlás megnyilvánulási formájaként jelenik meg, akár a némileg később elkezdett *Erdélyi Történetben*: „Divat volt szabadságért, népért rajongani. Egyenlőség és republika! – gyönyörű! Parasztok – be szép! Ők persze olyan Rousseau-féle parasztokat képzeltek, szelíd pásztorokat, kik selyembárányokat vezetnek bársonyszalagon és tilinkó mellett örökké táncolnak.”

Az első világháború után a regényíró Bánffy már kiszorította a novellistát. A *Fortélyos Deák Boldizsár memoriáléja* (1931) című, „kiadói” előszóval és a címszereplőnek öccsé-

hez írott levelével bevezetett nyolc történet, valamint a vele egy kötetben közreadott s három történetet magában foglaló *Kolozsvár ostroma (1704)* voltaképp nem több tréfás stílusutánzatnál. A korai években viszont Bánffy a rövid elbeszélés műfajában alkotta a legmaradandóbbat. Ebből természetesen nem következik, hogy az első világháború előtt írt novelláit mind elsőrendű alkotásnak lehetne nevezni. Néhány ezek közül is a regényhármashoz kapcsolódik. Olyan szembeállítást fogalmaznak meg, amelyen az *Erdélyi Történet* szerzője később már túlhaladt.

A haldokló oroszlán (1910) például darwinizmusnak és kereszténységnek a kettősségéről szól. A szélütött természettudóstól élettársa távol tartja a papot, nehogy a halál közelében megtagadja magát az a szellemi ember, ki egész életében istentelen volt és az egyházak ellen küzdött. Természettudományos pozitívizmus és vallás itt még kizárja egymást, míg később az előbbi már alá fog rendelődni az utóbbinak.

Hasonló ellentét jellemzi *A szépség mint cselekvés* (1911) című történetet. Főszereplője látványos közéleti pályát mondhat magáénak. Igaz, anyagi tisztátalanságba keveredik, de mégsem emiatt lesz öngyilkos, hanem azért, mert tudomást szerez egy sikert aratott angol munkáról, melynek ez a címe: „Beauty, the essence of wisdom”. Amikor elolvassa a könyvet, fölismeri, hogy valaki más megírta azt a munkát, amelynek tervét ő régen elkészítette.

Alkotó tevékenység és közélet kölcsönösen kizárja egymást. Ennek megfogalmazására Bánffynak különösen erős indoka volt. Utóbb mégis túl sikerült tennie magát ezen az ellentmondáson. Amikor Abády Bálint, az *Erdélyi Történet* főhőse a cselekvés szépségéről szónokol Uzdyné Milóth

Adrienne-nek, az asszony némi kétkedéssel fogadja a hosszúságos előadást. A jelenet a háromrésztes regény elején szerepel, és a mű végére a kérdés teljesen elveszíti létjogosultságát. Mielőtt Abády elindul a háborúba, mindazt elégeti, amit műkedvelő módon összeírt e témáról. A szecesszió szépelgéseit érvényteleníti a történelem.

Azoknak a korai novelláknak, amelyeknek legtöbb esélyük lehet a maradandóságra, semmi közük a századforduló szépségkultuszához. Szószaporítás helyett hangsúlyozott szűkszavúság jellemzi őket. Sőt, olykor kifejezetten a hiány, a kihagyás tekinthető meghatározó jegyüknek. A példázatszerűség is jobbra hiányzik belőlük. Ha föladnak rejtvényt, nem közlik a megoldást.

A császár titka (1911) cím olvastán megfejtésre várunk, de ehelyett teljesen nyitott marad a történet. Hőse Kung, a kínai császár követe, aki a hunok fogságába esett „– Itt maradsz, veremben, amíg magadtól nem vallasz! – mondta a Rettentő-Nagy-Úr. Harminc éve már, hogy mondta.” Kung mindenről hajlandó beszélni, csak a császár titkáról nem. Egy szép napon azután egy hun vezér szabadon bocsátja a kínait, hiszen a titok – ha létezett is – már nyilván régen elavult. Kung meg van lepődve, talán csalódott is. Többé nem érezheti fontosnak magát. Elindul Kelet felé. Van-e esélye arra, hogy eljusson valahová? Ez a kérdés éppúgy eldöntetlen marad, mint ahogy a kínai uralkodó titkára sem derül fény.

Bánffy kihagyásos elbeszélései szinte kivétel nélkül nem magyarokról szólnak. *A Csácsá* (1904) címszereplője kiszolgáltatott cigány kőműves, *A rettentő Safranics és a kis Borbálka* (1909) pedig a máramarosi ruszinok életét idézi föl, melynek törvényeit babonák szabják meg. *A Farkasok*

(1908) a Hóra–Kloska-lázadás idején játszódik. A két vezetőt már befogták s Gyulafehérvárra vitték. Az elbeszélés Hóra helyettesének, Lung Gavrilának foglyul ejtését jeleníti meg. Roppant kevészavú havasiak kerítik kézre. Egyikük egyenesen abból a faluból való, amelyből Gavrila származik. A jelenetet a havasokban vonuló farkasok képe előzi meg s követi.

Hasonló tömörség figyelhető meg a *Havasi történetben* (1912). Hőse Damaszkín, kinek mostohafia hazajön a katonaságból, hogy átvegye örökségét, de a sihedernek végleg el kell hagynia szülőhelyét, mert ráterelődik a gyanú: elárulta az állami erdésznek, hogy a falusi gulya a tilosban legelt. Valójában Damaszkín tette meg a följelentést, hogy megszeresse a fiú birtokát. Irina, az asszony valahogyan megsejti az igazságot és reábjöjtől a férjére. Az öregember kieszközli, hogy a pópa a templomban istentelennek mondja Irina tettét, de az megmakacsolja magát. Meghal az öregember s asszonya keservesen elsiratja. Nagy tort ülnek, mely alatt Irina végig jajveszékel. Miután az utolsó vendég is eltávozott, az egyedül maradt özvegy ételt vesz elő s hozzálát a falatozáshoz. „A szemében, mely nyitva mereven a napsugárba nézett, úgy lobogott a bosszúállás öröme, mint a láng.”

Bánffy legjobb novelláit fejlődéstörténetileg nem könnyű elhelyezni. Talán még leginkább az expresszionizmussal rokoníthatók. A *Farkasokban* a hosszasan üvöltő állatok vonulása metaforikus viszonyba kerül a Gavrila rejtekhelyéhez igyekvő, majd a rabságba esett emberrel eltávozók mozgásával, a *Havasi történetben* pedig az áruló nappal egy béka tekintetével néz szembe, éjjel pedig ugyanennek az állatnak a hangját hallja. A történés leglényegesebb fordula-

taik sem a szereplők, sem az elbeszélő nem hozzák szóba. Gavrilát szóltanul ejtik fogságba, és Irina s Damaszkín sem beszél arról, miért is nem hajlandó az asszony táplálékot venni magához. A felfokozott érzékeléssel hosszabb szövegrész foglalkozik, mint a szereplők szóbeli megnyilatkozásával. Ebben a vonatkozásban, a látott s hallott kiemelésével az első világháború előtt írt rövid történetek Bánffy fő művének szerkezeti sajátosságait vetítik előre.

(kép és írás)

Noha Bánffy csak három évig volt növendék a Rajztanárképzőben, egész életére hatott a tanítványi kapcsolat, amely Székely Bertalanhoz fűzte, kiről oly szépen emlékezett meg a Kovács László szerkesztette, 1943-ban kiadott *Erdélyi csillagok* című kötetben. Bár a közélet időről időre minden erejét igénybe vette, a tízes években rendszeresen foglalkozott díszlet- s jelmeztervezéssel, és műpártolóként a zenével is érintkezésbe került.

„1913-ban a magy. kir. Operaház intendánsa, Bánffy Miklós gróf felkért, hogy írjak zenét Balázs Béla táncjátékához, »A fából faragott királyfi«-hoz.” Bartók írta ezt az első világháború utolsó évében készült Önéletrajzában. Bonchida urát 1912. február 16-án kormánybiztosként nevezték ki a nemzeti dalszínház élére. 1914 nyarától 1916-ig ugyan miniszteri tanácsos helyettesítette, mivel ő bevonult katonának, de a háborúból visszatérve ismét átvette az Andrássy úti palota irányítását. 1918. június 1-ig volt főigazgató. Később is részt vett a művészeti élet irányításában, így 1923 s 1927 között az Országos Képzőművészeti Tanács elnöki helyét töltötte be. Politikai torzképei önálló kötetben is megjelentek, és több irodalmi műhöz készített rajzokat, Tamási Áron

Ábel-köteteitől Makkai Sándor *Ágnes* című, 1928-ban kiadott regényéig vagy *Fortélyos Deák Boldizsár memoriáléja* című saját könyvéig.

Bár festőként aligha tekinthető jelentékenynek, a látvány-szerűség egész tevékenységére rányomta bélyegét. Legjelentősebb művészi vállalkozásán, *Erdélyi Történet* címen ismert háromrészes regényén is érezhető a képszerű megjelenítés iránt megnyilvánult szenvedélyes vonzódása.

(nézőpont és lélektan)

E mű főszereplője, Abády Bálint hosszabb külföldi tartózkodás után települ vissza Erdélybe. A Laczók-kastélyban vendégségre készülődnek. A főszereplő kis öreg fiákeren igyekszik a helyszínre. Remekebbnél remekebb fogatok érik utol s hagyják el maguk mögött. E nyitó jelenet erdélyi életképek sokaságát vezeti be. A vadászatok nagy területet magában foglaló térben játszódnak, a szereplők majdnem szertartásra emlékeztető szabályszerűséggel mozognak, s a látvány szerkezetét a hol kitáguló, hol beszűkülő láthatárnak és a szereplői távlatnak a kémlelő, vizsgáló, valamilyen irányba forduló vagy éppen visszapillantó tekintetnek kölcsönhatása határozza meg. Az olvasónak óhatatlanul is eszébe juthatnak Bánffy fönnmaradt színpadi díszletei, s IV. Károlynak általa megrendezett koronázásáról készített fényképek, amelyeken a bársonyba öltözött, fekete kalpagú Tisza István mozgásából sugárzó komor méltóság oly éles ellentétet alkot az egykedvű tekintetű harctéri sebesültek, mankós vagy falábas tisztek nyomorúságával. Magasztosnak és groteszknak hasonló kettőssége jellemzi a regényhármak nagy társasági jeleneteit, a báloknak, mulatozásoknak vagy éppen képviselőházi üléseknek megjelenítéseit.

A Mezőség, Kalotaszeg s a Székelyföld legszebb helyszínei úgy elevenednek meg, hogy a környezet, a természet mindig a szereplők lélektanának van alárendelve. A felületes olvasó talán azt állapíthatja meg, hogy Bánffynak rendkívüli képessége van a leírásra, de e jellemzés kissé félrevezet, hiszen a nézőpont többnyire belső, a látvány általában egy szemhez kapcsolódik. A képszerűséget a hallhatónak árnyaltan pontos, határozott kiemelése egészíti ki. A szereplők által előadott vagy figyelt zene – Brahms *Feldeinsamkeit* című dala vagy a *Pillangókisasszony* egyik jelenete – nem egyszerűen árnyalja, de minősíti a szereplők – Berédyné, a szép Fanny s Gyerőffy László, illetve Milóth Adrienne s Abády Bálint – viszonyát, a nem zenei hangoknak – egy dámbika bőgésének vagy távoli vonat füttyének – jellemzése pedig szerves részét alkotja a leírásnak.

A látvány élessége többnyire a nézőpont korlátozottságával jár együtt. Kép és keret viszonya éppúgy különös hangsúlyt kap, mint a látásnak és a néző értékrendjének szoros kapcsolata. Hol a kis Gyalakuthy Dodó kémleli a redőny nyílásán át az utcát s Gyerőffy Lászlót, aki részegen cigánybandával muzsikáltat a fiatal lánynak; hol egy hirtelen csapás hatására olyannyira elsötétedik a világ a főszereplő előtt, hogy semmit nem érzékel, ami körülötte van. Kamuthy, a kisszerű, parlagi nemes fölvéteti magát a londoni St. James Club tagjai közé. Senki nem törődik ott vele, de ő mégis boldog, mert az ablakon át lenézheti a Piccadilly sok ezer járókelőjét, akik mind kívül rekedtek a választékos intézményen. A Gyerőffy Lászlóba titkon szerelmes kamaszlány, Bischitz Regina, egy zsidó boltos jólelkű gyermeke rálehel a jégvirágos ablakra, s úgy lesi meg, mit is csinál imádottja benn a szobában egy rossz hírű nővel. Sokáig tart,

míg kicsit tisztul az üveg, és ő csak lassan, igen lassan érti meg, mit is lát.

Az elbeszélés üteme is befolyásolja a nézőpontot, a látószögnek időbeli vetülete is van. Egy ízben hosszasan nézi a főhős, mint közeledik valaki a messzeségben, máskor magaslatra jut, honnét roppant távolságba tud vándorolni a szem. Ismét máskor egy bukott politikus a felvonó aknájába pillant, beveszi a gyógyszert s a mélységbe veti magát. A hegyekben a köd olykor még a közvetlen környezetet sem engedi látni, azután egy hirtelen szélroham gyorsan kitágítja a látóhatárt, mintegy leleplezi mindazt, ami a világban történik. Az első fejezetben Abády lassan mozgó fiákerből csak meg-megpillantja a mellette gyorsan elrobogó hintókat, az utolsóban pedig még egyszer megáll, hogy tekintetével megkeresse az otthonát, mielőtt eléri az állomást, ahonnét a vonat a háborúba viszi.

A belső nézőpont sűrű használatának velejárója a gyakori visszatekintés. A történetmondást, a vonalszerű előrehaladást tematikus szerkezet keresztezi. Másodlagos történetmondó szinte alig fordul elő. A múlt azáltal elevenedik meg, hogy a szereplők élesen látják maguk előtt annak egyik-másik szeletét. Bánffy a *Reggeltől estig* (1927) című kisregényében alakította ki azt az eljárást, amelyet az idő síkszerű kezelésének lehet nevezni. Feltűnő a hasonlóság Virginia Woolf *Mrs. Dalloway* című, 1925-ben kiadott regényével. Mindkét mű egyetlen nap emlékeiben sűríti a szereplők egész addigi életét.

Abády Bálint tudatában ugyanúgy élő személy a rég megholt nagypapa, mint a körülötte élő édesanya. A múlt képei egyáltalán nem elmosódtak, sőt időnként még élesebbek is a jelenben érzékelteknél, összhangban a

regényhármának azzal a sajátosságával, mely egyenes arányt mutat a látvány élessége és értelmezésének egyéni jellege között. Az emlékezés sokszor az olvasó által már ismert eseményekhez tér vissza, azokat rendezi át, más alkalmakkor viszont hiányt pótol, ürességet tölt meg, rejtélyekre ad megfejtést. Az első két részben a visszajelzés jórészt a hős gyerekkorára vonatkozik, a sorozatot lezáró harmadik rész, a *Darabokra szaggattatol* elején ezzel szemben azt az időbeli távolságot hidalja át, amely a második rész, az *És hijjával találtattál...* utolsó és a harmadik rész első jelenetét választja el egymástól.

Abády Bálint gróf, Uzdy Pál s Uzdyné Milóth Adrienne szerelmi háromszöge áll a regény előterében, ám a szokványos megoldást kizárja a regény. A házaspár nemi élete nyersnek, durvának tűnik föl, már-már undorítónak láttatott részleteinek fölemlgetése mintegy a naturalizmus örökségét idézi. Uzdy meghasonlásának, tudathasadásának félelmetes és megállíthatatlan folyamatát, üldözési rögeszméjének elhatalmasodását ezzel szemben a romantika s az expresszionizmus szellemében jeleníti meg a regény. Ezt a betegséget éppúgy belülről láttatja az elbeszélő, mint Győröffy László gróf elzüllesztését, a kártyán veszítő, egyre italo-sabb, mindinkább feleslegessé váló ember látásmódjának fokozatos átalakulását.

Uzdy halála után egyetlen gyerekének, a félárva kislánynak a betegsége akadályozza meg Adrienne s Bálint házasságát, majd a háború is elzárja előlük a lehetőséget az új életre. A tízéves kapcsolat végül is megszakad. A háttér – a politika s a történelem – benyomul a regény előterébe, s a két főszereplő sorsa, sőt jellege bizonyos mértékig függőben marad. Ritkán esik meg, hogy egy ötkötetes regény akkor

fejeződjék be, amidőn a főszereplők harmincas éveik közepén járnak.

A belső nézőpont gyakorisága nem jelenti, hogy az elbeszélő mindent tudna arról, ami a szereplők tudatában végbemegy. „Vajon elhitt-e bármit is abból, amit Bálint mondott? Valószínű, hogy nem.” A hősnőre vonatkozó efféle szavak öntörvényűséget, bizonytalanságot, meghatározatlanságot, kiismerhetetlenséget sugallnak. Hasonló kifejezésekkel sokhelyütt lehet találkozni az *Erdélyi Történet* lapjain. Általában azt sugallják, hogy az emberi személyiség nemcsak pragmatikai értelemben érzékelhető tulajdonságokból áll.

Máskor éppen a belső nézőpont használata teszi érthetővé, hogy az eseményekről hiányos tájékoztatást ad a regény. Abády eleinte csak keveset tud románul, így nem sokat ért a hegyi parasztok társalgásaiból. Ahogy halad a nyelvtanulásban, egyre többet fog fel abból, amit a havasiak beszélnek körülötte. Célját mégsem éri el; nem kerül közelebb a románokhoz. Lehet, azért, mert elkésett erőfeszítésével, de az is elképzelhető, hogy a nyelv nem mindig képes biztosítani az érintkezést az emberek között.

(szó és csend)

Bánffy regényének eredetiségéhez hozzátartozik a nyelvvel szemben tanúsított magatartás kettőssége. A látványszerűség olyannyira fontos e műben, hogy a szereplők megítélésakor ruházatuk, mozgásuk, taglejtésük, arckifejezésük, tekintetük megannyi alkalommal legalább annyira latba esik, mint a szóbeli megfogalmazás. A nyelvvel szemben érzett bizalmatlanság egyik jele, hogy Adrienne a „tengeri orosz-

lán” kifejezés példáján próbálja bemutatni, mennyire félrevezető is lehet az elnevezés, a megjelölés.

A másik magatartásnak Abády Bálint a megtestesítője, ki a „noblesse oblige” elvét úgy magyarázza, hogy az eredetre hivatkozik: magyarul a „család” és a „cseléd” ugyanaz a szó, tehát nemesnek lenni annyit jelent, mint vállalni a kötelességet, hogy gondoskodni kell a ráknbízottakról.

A nyelv egyszerre gazdag és szegény az *Erdélyi Történet* lapjain. Az országházi jelenetekben a sok szó keveset mond. Apponyi gyönyörű beszédei üresnek bizonyulnak. Kollonichék komornyikját így jellemzi az elbeszélő: „Végtelen tisztesség. Tisztesség tetőtől talpig.” Szabó úrra vonatkoznak e szavak, aki kidobhatja Ilust, a teherbe esett szobalányt, holott éppen ő követett el erőszakot a szerencsétlen, kiszolgáltatott cseléden, ő csinált gyereket neki. Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy az idézett szavakat nem „komo-lyan” kell érteni.

Különböző beszéd módok bonyolódnak párbeszédbe a regénysorozatban. A vadászat, a lóverseny, a testedzés, a bál, a politika, a hadászat s a kártya egyaránt tolvajnyelvként jelenik meg és a különféle nyelvjátékok kölcsönhatásba, sőt feszültségbe is kerülnek egymással. Az egyik társalgó tárgyszerű kijelentésébe egy másik jelenlevő a megnyilatkozó szándékától teljesen független, trágár jelentést hall bele. Ha igaz, hogy humor nélkül nincs jó irodalom, akkor Bánffy művének értékei közé sorolható a nyelvi visszaélést kipécéző fanyar ironia s a pompásan tréfás jelenetek könnyed humora.

A különböző rétegnyelveknek, helyi beszéd módoknak szerepeltetése olyan különösséget ad az *Erdélyi Történet* írásmódjának, mely a nyelvnek több szintjén is megfigyel-

hető. A szereplők egy része marosmenti kiejtéssel beszél, vagyis „o” helyett „a” hangot használ. Kiemelt jelentősége van ennek pl. egy olyan öregasszony megszólaltatásakor, aki a nagy jelenetekben a gonosan ironikus értelmező szerepét játssza. A regénysor szókincse is sok helyi jelleget mutat. Legjobb, ha a mai városi olvasó szótárhoz fordul segítségért. Czuczor–Fogarasi sokszor eligazít, bár az sem ritka, hogy még erdélyi tájszótár sem ad pontos tájékoztatást.

Ebben a művében Bánffy nem régiesít. Nem is avított a nyelve. Egyszerűen arról van szó, hogy viszonylag gyakran él erdélyi szavakkal. Sosem akkor, amidőn közkeletű megjelölést is használhatna.

Nem csak Erdélyben található növények és helyi ételek neve szerepel az öt kötetben. Szó esik „fuzsitos” vénlányról s a „ciher” között settenkedő fácánról vagy fogolyról. Az egyik szereplő „dancs” fráternek nevezi a másikat, a marostordai közgyűlésen nagy „zándorodásba” keverednek a szembenálló felek, a kisemmizett havasi románok pedig esténként „szokotyálják” a tervet, hogy Abádyhoz forduljanak panasszal. A jólelkű Winkler erdőmérnök könnyen méregbe jön, tehát „puzduri” természetű, a félpasztor, félkaputos morva üzletelő „ványolómalmot” vásárol meg és azzal csinál pénzt. Gyerőffy László gróf kastélyában „gárgyátlan” a lépcső, s ő néhány kupica pálinka elfogyasztása után már elég „gajdultan” folytatja útját.

E kiragadott példák könnyen azt a benyomást kelthetik, hogy a regénysorozat tele van tűzdelve tájnyelvi elemekkel. Valójában e különösségek olyannyira finoman vannak adagolva, hogy legfőlőbb az alapos olvasó figyelmét keltik föl. Bánffy remekül ismeri a nyelv belső törvényszerűségeit. Olyannyira értő módon bonyolítja a szórendet, hogy a

szokatlan szóhasználat sosem furcsaság, de gazdagság, színesség hatását kelti. Amidőn felelősségre vonja a román szegényeket kizsigerelő Rusz Pantyilimont, a saját népét sanyargató ember hosszú lábán ide-oda lóbálja magát lassan, ahogy a ló, amikor „sző”. A közismert szavak ilyen szokatlan szerepeltetése jól szemlélteti, hogy a „helyi szín” is általában a látványszerűséget szolgálja Bánffy művében.

(tény és kitalálás)

Dénestornyát, a főszereplő faluját, Lélbányát, a képviselői kerületét vagy Jabláncát, a felföldi, észak-nyitrai falkavadászatok színhelyét sem lehet megtalálni a térképen, de a mellékszereplők között olyan súlyos történeti személyiségek akadnak, mint Tisza István, a hitelszövetkezeti mozgalmat elindító Károlyi Sándor, Bánffy nagybátyja vagy Bethlen István. Sőt, egyízben maga Bánffy Miklós alakja is megjelenik egy pillanatra a színen, nehogy az olvasó könnyedén azonosítsa Abádyt a könyv szerzőjével.

Az önéletrajzi jelleg ugyanis tagadhatatlanul megtalálható a regényben. A főhős neve az író családjának eredetére céloz. Egy besenyő – tehát végső soron török – származású vezér nem volt hajlandó fölvenni a keresztény hitet, ezért az első magyar király rendeletére élve temették el az abádi révnél. Kós Károly 1943-ban *A gazda* című esszéjében ettől a pogány vitéztől származtatta az *Erdélyi Történet* szerzőjét: „E besenyő vezér árván maradt fiai egyikének leszármazói a Losonczi nemzetség, melynek IV. Béla királyunk idejébeli híres nádor ivadék ágából valók a mai losonczi Bánffyak.”

A cselekmény 1904 tavaszán kezdődik s 1914 nyarán ér véget. E bő évtizednek legtöbb belpolitikai és számos európai eseménye fontos szerepet játszik a történetben. Egy

letűnt világ teljessége tárul fel. Hogyan báloznak Kolozsvárt; milyen a szamosújvári vásár vagy egy szocialista tüntetés Pesten; mi a különbség egy cigány s egy mágnás hegedülése között; miféle kártyajátékokat kedvel a főrend, miből áll a lakomája, hogyan bonyolít le egy falkavadászatot vagy egy bált s miként mesél el egy adomát? Ilyen s hasonló kérdésekre alapos választ ad e regény, melynek művelődés-történeti anyagát párját ritkítja a magyar irodalomban.

Az előtér szerelmi története s a háttér politikai küzdelmei szerves egységet alkotnak. Abády Bálint tudatának három szintje van: a világpolitika s a magyar közélet éppúgy foglalkoztatja, mint saját egyéni sorsa. Jelen van a képviselőházban és mohón olvassa a nemzetközi helyzettel foglalkozó cikkeket a külföldi lapokban. A külpolitikai események közül különös figyelemmel kíséri Bosznia sorsát, a képviselőházi jelenetekben pedig viszolygással látja a pártérdekek érvényesülését.

Az elbeszélő eredeti módon bonyolítja tény és kitalálás, történelmi s lélektani idő viszonyát. „Valódi” s elképzelt helyszínek megidézése szinte kibogozhatatlanul fonódik össze a regényben.

Bánffy fő művét kétféleképpen is félreértelmezték. Az egyik balhiedelem szerint az *Erdélyi Történet* túlzottan előnyös színben tünteti föl az erdélyi mágnásokat. Ezt a vélekedést talán Károlyi Mihály fogalmazta meg legkorábban. Így érvelt emlékezéseiben: „A grófok nem voltak írók, és ha itt-ott mégis tollat ragadtak, és önmagukról írtak (mint például Bánffy Miklós), akkor teljesen hamis és szépített képet adtak világukról.”

Károlyi felfogását kétségkívül személyes tényezők befolyásolták. Közeli rokonság fűzte kettejüket egymáshoz, és

Bánffy akkor sem tagadta meg ifjúkori meghitt barátságukat, amikor 1932-ben *Emlékeimből* címmel kiadott könyvében beszámolt kettejük viszonyáról. Károlyit nagyon érzékenyen érinthette, hogy Bánffy, kinek a Habsburg uralkodóházzal szemben erős főnntartásai voltak – *Huszonöt év* címmel 1945-ben írt, ám csak 1993-ban megjelent visszaemlékezéseiben nagyon élesen elítélte a királypártiakat –, részvételt, sőt rokonszenvel írt ugyan róla, de politikai éretlenséget tulajdonított neki. Ingadozást látott nála fellengzős magyarkodás és világpolgáriasság között. Vakmerő szertelenségét testi fogyatékoságának hősieleküzdésével, hazafiaskodását a szatmári békét megkötő ősénekek a közhiedelem szerinti árulása miatt érzett szégyenérzetével is magyarázta, s a következő tulajdonságokat sorolta fel Károlyi Mihály jellemzésekor: „az elszánt dacot, azt az »azért is«-t szemben a sorsadta mostohaság és abból folyó megalázásokkal, – a virágházi levegőt, melyben távol a való lélettől, egész neveltetése végbemegy, – és harmadiknak azt, hogy éppen törékenysége, árvasága miatt legkisebb kora óta úgyszólván ő a központja az őt környező nagyon szűk világnak.”

Károlyi véleményét utóbb Illés Endre próbálta föléleszteni, abban a bevezetésben, amelyet akkor írt, midőn 1982-ben a Helikon kiadta a regényhármassnak *Megszámláltattál*... című első részét. Ez a szöveg egyenesen gyávasággal vádolja Bánffyt, ami némileg különös, ha tekintetbe vesszük, hogy e kiadásból elhagyták a regénynek néhány olyan részletét, amely szerzőjének politikai tisztánlátását bizonyítja.

Annyit mindenesetre meg lehet állapítani, hogy az *Erdélyi Történet*nek szinte minden mágnás hőse csődbe kerül –

anyagi vagy szellemi értelemben –, nagy társas összejöveteleiket pedig éppúgy fanyar iróniával szemléli az elbeszélő, mint a képviselőházi üléseket. Nehéz volna érveket találni annak bizonyítására, hogy a regény megszépíti a főrend életét vagy közéleti szerepét.

Valamivel érthetőbb a másik téveszme, amely főként a mű marxista szándékú vagy annak mondott értelmezéseit jellemzi. Ennek lényege abban áll, hogy Bánffy saját osztálya fölött ítélkezett legnagyobb szabású irodalmi alkotásában.

A zeneszerzőnek indult, de fokozatosan elzüllő Gyerőffy László gróf szomorú sorsa látszólag ezt a nézetet teszi indokoltá. Az sem vitás, hogy az ötkötetes mű hanyatlónak mutatja az erdélyi főnemességet. E bukás azonban nagyobb méretű pusztulás részeként jelenik meg. Nem annyira osztályként szerepel az erdélyi főrend, mint egyénekként, akiknek többsége külön, és nem sok közösséget vállal a többi mágnással. Egy részük valóban életképtelen, de akad közöttük színes, mély lelkű, roppant öniróniájú, élesen látó személyiség is. A főhőst éppenséggel nemes célok vezérlik. Emberbaráti vállalkozásba fog: mintakertészet létesítésére ösztönöz, hitelszövetkezetet és gazdakört alapít. Igaz, elbukik, de kudarcáról csak részben tehet.

Jelleme nem eszményített, mert a regény sem az életerőt, sem a gyengeséget nem mutatja egyszerűen meghatározható tulajdonságnak. Kovács Dániel, a tizenhat éve szolgáló körjegyző vélekedése azt sugallja, hogy a fölvilágosodás haladás-eszménye, a reformkor öröksége már nem elegendő a megváltozott helyzetben, a múlt legszebb gondolatai sem korszerűek a huszadik század elején. „– Nem rossz ember ez a gróf – mondotta magában –, nem rossz ember, jó ember, de mennyire nem ismeri az életet! Istenem, akár egy gyermek!”

(Biblia és történelem)

A regény három részének címe – *Megszámláltattál... , És híjjával találtattál... , Darabokra szaggattatol* – Dániel könyvének ötödik részére utal. Bánffy regényhármásának jelentése ugyanúgy a bibliai idézetnek és a történetnek egymásra vonatkoztatásával fejthető meg, mint egy másik református szerző, Ottlik Géza fő művének üzenete. Az *Iskola a batáron* első része a Római levél latin fordításából kölcsönzött szavakkal kezdődik: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.” E jelige ugyanúgy példázattá emeli Medve Gábornak, Both Benedeknek és katonaiskola-beli növendéktársaiknak történetét, mint ahogyan Dániel könyvének az a példázata, amelyet Bánffy az *Erdélyi Történet* három részének címében és jeligéjében szerepeltet, értelmezi azoknak a sorsát, akikről ötkötetes regénysorozata szól.

Míg Baltazár király lakomázik s a jeruzsálemi templom edényeit használja a mulatozásnál, egy kéz betűket ír a palotának falára. A király, akinek szól az üzenet, nem képes elolvasni azt. Dánielt hivatja, kiről tudni lehet, hogy titkok megfejtője. Ő a következőképp olvassa a feliratot: „Mene, Mene, Tekel, Ufarsin! E magyaráztatja a beszédnek: Mene, azaz megszámlálta Isten a te országodat, és azt bétöltötte. Tekel, azaz, megmérettél a fontban, és híjjával találtattál. Peres, azaz, elosztatott a te országod, és adatott a Média és Persia-belieknek.” Baltazár bűne a gőg, a büszkeség s az istentelen világiasság. A fölirat nem figyelmeztetés, de ítélet. Norman W. Porteous szerint a „szétszaggattatol” jelentésű „peres” a „perzsa” szó arámi megfelelőjére is utal (*Daniel: A Commentary*, Philadelphia, The Westminster Press, 1965, 81.), tehát a falra írtak azt is megjósolják, hogy Baltazár országát majd más nép foglalja el.

A példázat nemcsak a mágnásokra, de általában a történelmi Magyarországra értendő. Ez mérettetik meg. Nem állja ki a próbatételt, képtelen eljutni a fölismerésig, mely lehetővé tenné fönnmaradását. A felelősséget érző Abády végül is ugyanúgy kudarcot vall, mint rokona, Gyerőffy László, aki elzüllik. Nincs szó szellemi vagy erkölcsi győzelemről. Abády bukása nem késleltetett diadal. A magyar s román nemzet érdekegyesítése meghiúsul. A regény végén a főhős abba a háborúba indult, amelyik Trianonhoz vezet. Katonai bevonulása szükségszerű, de nem hoz dicsőséget. Kötelességet teljesít, ám részvétele a háborúban nem tekintendő megtiszteltetésnek, teljességgel hiábavaló.

Bánffy a harmincas években írta s 1940. május 20-án fejezte be élete legnagyobb művészi vállalkozását. Alakjai sokfélék: éppúgy akad közöttük hozományvadász tiszt, mint román pópa vagy erdőőr, agg vándorszínész és megejtett cseléd, bunyevác kupec és harisnyás székely, havasi román favágó vagy pásztor, kalotaszegi vagy mezőszéki paraszt és örmény kereskedő vagy román ügyvéd.

A mai olvasó történelmi regényként is felfoghatja Bánffy fő művét. A dualista kornak legtöbb típusa szerepel a regény lapjain. A mágnásoké is a felelősség az összeomlásért, de nem csak rájuk vonatkoznak a bibliai szavak. A század eleji magyar képviselőháznak az országház berendezését összetörő s a miniszterelnököt tintatartóval dobáló tagjai ostobának bizonyulnak, mert nem látják be, hogy a Kárpát-medence egysége a Habsburg-monarchia megszüntetése után nem tartható fenn. Az új nagypolgárságot is elmarasztalás éri, mert a fővárosban összpontosítja a tőkét, elhanyagolja, gyarmatként kezeli Erdélyt. Sőt, a baloldali fiatalok is felelőtlennek látszanak, hiszen ők sem vesznek tudomást a

nagyhatalmi törekvésekről és csakis társadalmi osztályokban gondolkodnak, vagyis érzéketlenek a nemzetiségi vágyak iránt. Nem azért éri elmarasztalás a baloldalt, mert „idegen”, nem „törzsökös”, „gyökértelen”, esetleg kifejezetten „elfajzott”, „beteg” vagy „élődsi”, vagy mert figyelmen kívül hagyja a nemzeti hagyományok folytonosságát, hanem azért, mert nincs benne felelősségérzet. Az *Erdélyi Történet* nyelvéből hiányoznak a szervesség eszményére utaló metaforák, melyek oly döntő szerepet játszottak a szabadelvűséggel különböző okokból szembekertülő írók – például Paul Bourget, Maurice Barres, Szabó Dezső, Wyndham Lewis, D. H. Lawrence, Francois Máuriac, T. S. Eliot, Dieu la Rochelle, Louis Aragon, Németh László vagy akár Simone Weil – műveiben.

Timisán Aurél, majd egy pópa fia is szemébe mondja Abády Bálint grófnak, hogy a románság törekvései nem békíthetők össze a magyarság céljaival. Tizenkilencedik századi erdélyi mágnás elődeihez, Jósika Miklóshoz, Kemény Zsigmondhoz hasonlóan Bánffy is különös súllyal szerepeltette regényében a nemzetiségi kérdést. Ezért zavaró torzítás, ahogyan a *Megszámláltattál...* szövegét az 1982-es kiadáskor megcsonkították.

A román ügyvéd s képviselő a vonaton találkozik a főhőssel. Beszédéből a következő megjelölt szavakat hagyták ki: „a magyar és a román egymással szemben állnak, mikor pedig *a szláv tenger által körülölelve*, mennyire egymásra volnának utalva. [...] Kik a legsovínisztábbak? – Nem az igazi magyarok, hanem mindenféle idegen fajta ember, Rákosi Jenő és társai, *akik nagyrészt zsidók.*”

Ugyancsak átigazították egy német hazafiaskodónak Kosuth Ferenc elleni kifakadását: „Hát mit várhatsz ettől a

Kossuthtól, aki még nem is magyar, *mint mi*, – üvöltött Wuelfenstein – *hanem tót! Igenis sárgabasú tót: Kobut az tótul kakas, azt mindenki tudja.*”

Az idézett részletekből arra lehet következtetni, hogy a regény tágabb összefüggésrendszerbe helyezi a román–magyar ellentétet. Egyfelől emlékeztet arra, hogy a magyarkodás sokszor nem magyar származásúak rovására írható, másfelől összefüggést láttat a magyarsággal és a zsidósággal szemben megnyilvánult ellenszenv között.

A regény háttérében fölillantott európai vonatkozásrendszer felől nézve nemcsak az erdélyi közélet, de a magyarországi politizálás is kisszerűen parlaginak látszik. Baltázár lakomájának példázata nemcsak az erdélyi mágnás osztályra utal, de a budapesti képviselőházra is, melyben a magukat leghazafiasabbnak tekintő pártok obstrukcióhoz folyamodnak, a véderőjavaslat ellen szónokolnak, s általában azt hiszik, hogy szavuk csak belföldön hallatszik. Sőt Dániel könyvének szavai nem kizárólag a történelmi Magyarországra vagy a rövidlátóan politizáló Ballplatzra vonatkozathatók, de akár az egész földrészre is, melynek államai sorra szegik meg az érvényes szerződéseket. Európa különböző részei nem törekednek a kölcsönös megértésre. Egymást kizáró távlataik viszonyítása teszi az *Erdélyi Történetet* kiemelkedően fontos művé a magyarság önismerete szempontjából.

A regényhármas művészi értéke természetesen nem lehet azonos e történelmi jelentőséggel. Tagadhatatlan, hogy az öt kötetben sok az egyenetlenség. Különösen az Abády Bálint s Milóth Adrienne szerelmi kapcsolatával foglalkozó részekben érezhető a szecessziós írásmód modorosságainak továbbélése. Bánffytól távol állt Krúdy képzeletének

öntörvényűsége, Kosztolányi szigorú önfegyelme vagy a regény megújításának Szentkuthyra jellemző törekvése. Értékörző műként sem fogható az *Erdélyi Történet* olyan következetesen megszerkesztett regényekhez, mint a *Tündérvár* vagy az *Iszony*. A huszadik század egészét meghatározó történeti mozgalmak megjelenítésének átfogó igénye, a különböző nyelveknek és értékrendeknek ütköztetése azonban messzemenően indokolja, hogy Bánffy alkotását kiemeljük a méltánytalanul elhanyagolt magyar regények közül, amelyek nélkül sokkal egyszínűbb volna irodalmunk.

A példázatok általában magánbeszédre emlékeztetnek; központi tekintélynek s értékrendnek rendelik alá a cselekményt, helyeselt álláspontot helytelenítéssel állítanak szembe s egyetlen helyes megfejtésre ösztönzik az olvasót. Az *Erdélyi Történet* több, mint példázat. Sokszínű világának értékei s fogyatékoságai a múlthoz tartoznak, de következményeik révén a jelenben is éreztetik hatásukat.

Az ember teremtette értékek nem egyetemeseek, hanem mindig valamely időben s térben meghatározott összefüggésrendszer függvényei. A magyar irodalom időről időre átértékelésre vár. A huszadik század végén, amikor az egyesítés és a szétszakadás erői ismét harcban állnak Európában, különösen időszerű lehet Bánffy háromrészes regénye, mely e fájdalmas folyamat előtörténetének egyik legfontosabb szakaszát különösen árnyalt módon jeleníti meg.